

Frazeologizmlerdi oqıtıwda interaktiv metodlar

Qoraqalpoq davlat unversiteti Lingvistika (qoraqalpoq tili) 2-boshqich magistranti Sipatdinova Aqsungul

Kalit so'zlar. fraza, frazeologiya, interaktiv, lingvistika, teoriya, metod

Annotaciya. Bu maqolada qoraqalpoq tilida maktablarda frazeologiyani qanday usullar orqali dars o'tish masalasini tahlil qildik. Fraeologiya tushunchasining ózi haqida ham malumotlar keltirib ótildi va interaktiv usullardan foydalanish haqida malumotlar berildi.

Til biliminde sózlik quramnın ayrıqsha bir toparı sıpatında tanılatuğın frazeologizmler haqqındağı mashqala erteden til ilimpazlarının dıqqatın ózine ornmlı túrde awdarıp kiyatır. Qaysı tildi alıp qarasaq ta onın sózlik quramında tek jeke sózler ғana emes, al jeke sózlerdey pútin mánini ańlatıwshı birneshe sózlerden quralğan sóz dizbekleri de belgili orındı iyeleydi. Bul sózlik qatlam nominaciyalıq atama sıpatında tanılatuğın basqa birliklerden funktsionallıq xızmeti, payda bolıwı hám jasalıwı, dúzilisi, sonday-aq sóylew aylanısında qollanıwı boyınsha ózine tán ózgesheliklerge hám ayrıqshalıqlarğa iye. Frazeologiyalıq sóz dizbekleri semantikalıq jaqtan da, emocionallıq-ekspressivlik ótkirliğı jağınan da tildiń qaymağı, mağızı sıpatında tanılıwı menen bir qatarda hárqanday milliy tildiń ózgeshe leksikalıq-semantikalıq baylığı bolıp ta kórinedi.

Frazeologizmler birneshe sózlerdiń jıynağınan quralğanı menen dara-dara sózler sıpatında qaralmaydı. Quramındağı barlıq sózler jıynalıp bir mánini ańlatıp keledi. Frazeologizmlerdiń quramındağı hárqanday orınsız ózgeris frazeologizmnın semantikalıq jaqtan da, grammatikalıq jaqtan da buzılıwına alıp keliwi múmkin. Bul nárese frazeologizmdi onın neshe sózden turıwına qaramastan, leksikalıq bir birlik sıpatında qarap, sózlik quramnın ayrıqsha bir toparı retinde qarastırwdı talap etedi.

Frazeologizmler eki yamasa onnan da kóp mánili sózlerden quralğan menen olar pútin bir mánini ańlatıp keledi. Máselen, **ayağına bas urıw** degen sóz dizbegi úsh mánili sózden turadı. olardıń hár biri dara mánisinde emes, al awısқан ekinshi bir mánini yağnıy **jalnıw, jalbarınıw** degendi ańlatadı. Sonlıqtan kóbinese bunday tayar túrinde usharasatuğın frazeologiyalıq sóz dizbekleriniń kópshiligi sózlik quramda mániles sinonimlerine (ekivalentlerine) iye bolıp keledi. Biraq frazeologizmlerdiń beretuğın mánisin ekinshi bir sóz benen dál sol ózgesheliklerdi saqlağan halda almastırıw múmkin emes. Mısalı, **Say súyegin sırqıratıp** jibergen sózlerge qayııp hesh teñe ayta almay, analarına jantasқан buzawlardıń hár qaysısına bir juwırıp **óldim azarda** ayırıp bayladı. (T.Qayıpbergenov «Qaraqalpaq qızı». 23-bet) Bul keltirilgen úzindidegi «say súyegin sırqıratıp», «óldim azarda» degen frazeologizmlerdiń ańlatıp turğan mánisin ekinshi bir sózler arqalı beriw qıyın. Sebebi olardıń hár birindegi názik mánini ekinshi bir sózden tabıw múmkin emes. «**Say súyegin sırqıratıw**» degen frazeologizm tek «**azaplanıw**», «**qıynalıw**» mánisin emes, al oğan qosımsha «**ishten**» **qattı qıynalıw, azaplanıw**» mánisin beredi. Bul jerde kórkem sóz sheberi qaharmannın azaplanıwın, qıynalıwın kórsetiw ushın usı frazeologizmlerdi durıs tańlap alıp qollanğan. Sebebi azaplanıw, qıynalıw hár qıylı sebeplerden /baxıtsızlıqtan, awırıwdan, tayaqtan,

jetispewshilikten t.b./ bolıwı múmkin. Jazıwshı jaman sózdiń adam psixologiyasına tásirín dál kórsetiw maqsetinde usı frazeologizmnen paydalanǵan.(Tayaq etten ótedi, sóz súyekten ótedi). «**Óldim azarda**» frazeologiyalıq sóz dizbegine mánisi dara sóz túrindegi mániles sınarı sıpatında “**zorga**” sóziniń mánisine jaqın. Biraq onda **oldim azarda** sóz dizbegine tán emocionallıq-ekspressivlik mánisin ayırıqshalıqları sáykes dara sóz sıpatındaǵı sınarı menen salıstırǵanda kemlik qıladı.

Frazeologiyanı oqıtıwda oqıtıwshı hár túrli metodlardan paydalansa boladı. Oqıtıwdıń dástúriy hám dástúriy emes usılları bar. Dástúriy usılda oqıtıw barısında tek muǵallım ǵana issheń hárekette bolıwı, yaǵnıy ol temanı túsindiredi, taxtada mısallardı orınladı, úyge tapsırma soraydı, temanı bekkemleydi t.b. Al, oqıtıwdıń dástúriy emes (interaktiv) usılda oqıwshı issheń boladı. Muǵallım hár bir oqıwshıda erkin pikirlew qábiletin rawajlandırıwı kerek, oqıwshılar ótilgen temalardı tek kitap, konspekt boyınsha aytıp bermesten olarǵa óz pikirin de bildiriwı kerek. Bul interaktiv metodtıń tiykarǵı maqseti – bilim, tárbiya beriw hám olardı rawajlandırıw, ámelde qollana biliwge úyretiw bolıp tabıladı.

Interaktiv (“**Inter**” – bul *óz ara*, “**act**” *háreket etiw*) – óz ara yamasa kim menendur sáwbet, qarım-qatnas jasaw tártibindebolıwın ańlatadı. Basqasha etip aytqanda, oqıtıwdıń interaktiv metodları – biliw hám kommunikativ xızmetin shólkemlestiriwdiń arnawlı forması. Interaktiv metodlar tálim procesindev oqıwshılar hám de oqıtıwshı ortasındaǵı háreketi asırıw arqalı oqıwshılardıń blimlerdi ózlestiriwdi aktivlestiriw, jeke sıpatların rawajlandırıwǵa xızmet etedi.¹

6-klasta frazeologizmlerdi oqıtqanıwızda leksikalıq oynıları shólkemlestiriw oqıwshılardıń turaqlı sóz dizbekleriniń mánilerin úyreniwine tásir jasaydı. Muǵallım klasta ámeliy jumıslar ótkeriwde súwretlerdi kórsetip sabaqtı bekkemlese boladı. Máselen:

Júregi qabınan shıǵıw, júregi

Túyeniń üstinen iyw qabıw

¹ Turımbetov. B “Qaraqalpaq tili leksikasın úyreniwde interaktiv metodlardı qollanıwdıń ayırım máseleleri” (metodikalıq qollanba) Nókis 2020

Kók eshekke teris mindiriw

Tayağın iyt ğayzaw

Qulaq túriw, qulaq salıw

Ishi janıw

— Mine, usınday súwretlerdi kósetiw arqalı sabaqtı qızıqlı etip ótkeriwge boladı. Sonday-aq oqıwshılar da sabaqqa belsene qatnasadı.

Turaqlı sóz dizbekleri boyınsha bilimdi bekkemlew ushın muğallim leksikalıq oyun túrin shólkemlestiredi. Klastağı oqıwshılardı eki toparğa bóledi. Eki toparğa 2 súwret beriledi. Muğallim dóretiwshilik arqalı bul súwretlerden basqa súwretlerdi keltiriw múmkin. Oqıwshılar súwretke sáykes keletuğın turaqlı sóz dizbeklerin jazıwı kerek. Mısalı,

- Júreginiń túgi bar,
- Júregi qabınan shıǵıw,
- Júrek jalǵaw,
- Júregi aynıw,
- Júregi sazıw,
- Júregi shayılıwı,
- Júregi dawamaw,
- Júrek jutınıw,
- Júregi jarılıw.

- ayaq-qolın bawırına alıw
- ayaqtan ayaq qalmaw,
- kórpege qarap ayaq sozıw,
- ayaǵın qolına alıw,
- ayaǵı jerge tiymew,
- ayaqqa basıw,
- ayaqtı ańlap basıw
- kórpege qarap ayaq sozıw,
- ayaq-qolın bawırına alıw.

Házirde oqıwshılar tekst penen islesiwdi de sabaq barısında úyrenedi.

Turaqlı sóz dizbeklerin kontekstten tabıwda bekkemlew ushın tapsırmalar beriledi. Máselen:

T. Qayıpbergenovtıń “Muǵallimge raxmet” povesti

Usı oy payda bolıwdan-aq, qashqım keldi. Biraq, qutilǵanday túrim joq. Tóbemde tur-aw!
Adımımdı altı ashtırmaydı. Tayaq jewge de qayıl bolıp, qashan urar eken dep tursam, oylaǵan jerimnen shıqtı. Kem-kem maǵan jaqınlap kiyatır. Men de oǵan tutılmaw ushın ásten-ásten keyin qarap báse basladım. Meniń qorıqqanımdı sezse itimal;

– Toqta, kóylegińniń etegindegi shańdı qaq, – dedi ol maǵan.

Men onıń sózine qarap turayın ba, shalǵaylarımá únilmesten, sheginip-sheginip barıp birden **zip berdim**. Biraq, eki-úsh adım atpay-aq **qolǵa tústim**. Ol meniń qolımdı jibermey turıp, kóylegimniń shań bolǵan eteklerin aynala júrip ózi qaǵa basladı. Dirildep baratırman. Baqırayın desem,dógerekte heshkim kórinbeydi.Rasın aytqanda, baqırıwǵa onnan hám tartınaman. Bálkim, shańımdı qaǵıp bolıp, **ólgenshe sabap keter** degen qıyal da basımnan **zuwlap ótti**.

Oqıwshı usılay etip turaqlı sóz dizbeklerin gáp ishinen tawıp olardıń astın sızıp shıǵıwı kerek boladı. Bul bolsa oqıwshılarǵa tekst penen islesiwdi úyretedi, sonıń menen bir qatarda turaqlı sóz dizbeklerin de tereń meńgeredi.

Ádebiyatlar:

1. Aynazarova G. Qaraqalpaq tilinde teńles eki komponentli frazeologizmler. Nókis, “Ilimpaz” 2023
2. Berdimuratov E. «Házirgi qaraqalpaq tili. Leksikologiya. Nókis, 1994;
3. Eshbaev J. Qaraqalpaq tiliniń qısqasha frazeologiyalıq sózligi. Nókis, 1985.
4. Jumamuratov T. Russko-karakalpakskiy kratkiy frazeologicheskiy slovar dlya shkolkov. Nukus, 1985.
5. Keńesbaev İ. Qazaq tiliniń frazeologiyalıq sózdigi. Almatı, 1977.
6. Qojaxmetova X. Frazeologizmderdi kórkem ádebiette qoldanıwı. Almatı, 1972.
7. Пахратдинов Қ., Бекниязов Қ. Қарақалпақ тилинің фразеологизмлер сөзligи. – Нөкис, «Қарақалпақстан», 2018.)
8. Turimbetov. B “Qaraqalpaq tili leksikasın úyreniwde interaktiv metodlardı qollanıwdıń ayırım máseleleri” (metodikalıq qollanba) Nókis 2020
9. Yusupova B. Qaraqalpaq tiliniń frazeologiyası. – Tashkent: «Tafakkur-bo‘stoni» baspası, 2020.

Research Science and Innovation House

